

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА КИТОБХОНЛИК КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Шойимкулова Муҳаббат

Сурхондарё вилояти, Термиз туманидаги

16-ИДИУМ мактабининг ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6336655>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi:17-fevral 2022

Ma'qullandi:22-fevral 2022

Chop etildi:27-fevral 2022

KALIT SO'ZLAR

бошланғич синф,
китобхонлик
кўникмалари, асосий
босқич, бадиий адабиёт,
мутолаага
одатлантириш,
коммуникатив
компетенция, қайта
алоқа.

ANNOTATSIYA

Ушбу мақолада бошланғич синф ўқувчиларида китобхонлик кўникмаларини шакллантиришнинг айрим масалалари баён этилган. Шунингдек, ўқувчиларда китобхонлик кўникмаларини шакллантиришнинг асосий босқичлари, ўқувчиларни бадиий адабиётларни мутолаа қилишга одатлантириш, китобхонлик кўникмасини изчил ривожлантириб бориш жараёнларининг коммуникатив компетенция билан ўзаро қайта алоқасини таъминлаш борасидаги фикрлар қайд этилган.

Бошланғич синф ўқиш дарсларида ўқувчиларни малакали китобхон сифатида тарбиялашда асар таҳлили ва ўқувчининг шахсий ижодкорлик қобилияти алоҳида аҳамият касб этади. Бадиий асарнинг ўқувчилар томонидан идрок этилиш даражаси китобхонлик фаолияти натижалари таҳлили асосида белгиланади. Адабий таълим жараёнида асарнинг тўлиқ идрок этилиши адабий тушунчаларнинг чуқур эгалланганлигидан далолат беради.

Болалар адабиётлари (болалар учун мўлжалланган бадиий асарлар)нинг энг муҳим дидактик таъсирларидан яна бири –

болаларда эстетик дунёқараш (эстетик онг, ҳис-туйғу, дид, идеал, сезги, тасавур, тафаккур ҳамда қараш)ни шакллантиришга хизмат қилиши билан белгиланади. Эстетик дунёқарашнинг шаклланиши ҳамда ривожланиши болаларни ҳиссий жиҳатдан камол топишига ёрдам беради. Ҳиссиёт ривожланишининг энг муҳим жиҳати – болалар атрофдагиларга, борлиққа, табиатга нисбатан бефарқ, лоқайд бўлмайди. Минг афсуски, “бугунги кунда ўқиш умуммаданий, эстетик, ҳиссий эҳтиёжларни қондиришга эмас, балки энг

оддий ахборот олиш эҳтиёжини қодириш” га йўналтирилмоқда. Болаларнинг китоб билан мулоқоти уни ўқишда кўринади. Моҳиятан ўқиш “ижтимоий аҳамиятли ахборотлар, касбий ва кундалик фаолиятни ташкил этишда зарур бўлган билимлар, аввал ва ҳозирда маданий жиҳатдан қадрли бўлган тарихий ҳамда замонавий воқеалар тўғрисидаги маълумотларни ўзлаштиришнинг муҳим усули” дир.

Бошланғич синф ўқиш дарсларида ўқувчиларни малакали китобхон сифатида тарбиялашда асар таҳлили ва ўқувчининг шахсий ижодкорлик қобилияти алоҳида аҳамият касб этади. Бу эса бошланғич синф ўқувчиларида шеър, ҳикоя, масал, топишмоқ, мақол, адабий қаҳрамон, сарлавҳа, матн, режа каби дастлабки адабий тушунчаларни шакллантира боришни тақозо этади. Шу мақсадга қаратилган адабий таҳлил ўқитувчи ва ўқувчининг қатъий режа асосида изчил ҳамкорликда изланишини талаб этади. Бусиз ўқувчи дастурда кўзда тутилган даражада асарни эстетик жиҳатдан англаш ва идрок этишга қодир бўлмайди. Таҳлилда умумийдан хусусийга, яъни асарни тушунишга ёрдам берувчи умумий мазмунни ва тафсилотларни аниқлашга томон бориш лозим. Таҳлил бошида асарнинг жанрий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бериладиган саволларни ўқувчиларнинг мавжуд тушунчаларидан келиб чиқиб изчил ва кенг қамровли тарзда қўйиш талаб этилади. Шу асосда ўқувчиларнинг фикр ва ҳисларини муайян мақсадга йўналтирилса, бошланғич таълимда кўзланган натижага эришиш қийин кечмайди.

Асар тили таҳлили бу асарда муаллиф томонидан қўлланилган тасвирий ифода воситалари ҳамда қаҳрамонлар нутқи ва уларга ёзувчи муносабатини аниқлаш

мақсадида уюштирилади. Масалан, 4-синфда Рауф Толибнинг «Қуёш севган юрт» асари ўрганганилганда шеърдаги тасвирий воситаларни аниқлаш юзасидан қуйидаги савол-топириқлар берилиши мумкин: «Қуёш тоғлардан, боғлардан кўз узолмас экан» гапини матндан топиб ўқинг. Қуёшнинг юртимизни нима учун севишини қандай изоҳлайсиз?» ва ҳақозо. Бундай топириқлар ўқувчилар луғат бойлигини, нутқининг ифодалигини оширишга хизмат қилади. Адабий таҳлил орқали асар қаҳрамонларининг феъл-атвори, ҳистуйғулари, характер хусусиятлари ўрганилади. Масалан, 4-синфда Нормурод Норқобиловнинг «Харита» ҳикояси ўрганилганда, асар қаҳрамонлари Самад ва Расулнинг феъл-атворини тавсифлаш орқали уларнинг характер хусусиятлари очиб берилади. Адабий таҳлилни шу таҳлитда уюштиришни бошқа асарларга нисбатан ҳам қўллаш мумкин.

Асар воқеалари таҳлили асосида сюжет ва унинг асосий қисмлари ўртасидаги боғланишни аниқлаш масаласи туради. Бундай таҳлилда хаттиҳаракатдан характерга, воқеа-ҳодисадан матн мазмунига қараб борилади. Хусусан, 4-синфда Пиримқул Қодировнинг «Хатарли учрашув» ҳикоясидаги воқеалар ривожини ва улар орасидаги боғланишни аниқлаш учун қуйидаги режадан фойдаланиш мумкин: 1. Жондорларни ит деб юрибман. 2. Бехосдан 11 чўчиб кетдим. 3. Қорга ўтириб қолдим. 4. Гап ақл ва иродада экан. Асар мазмунини режа асосида ҳикоя қилдириш ўқувчиларга ундаги асосий фикрни тўғри англашларига яқиндан ёрдам беради. Муаммоли таҳлил бадий асардаги муаммоли масала ва вазиятлар асосида ташкил этилади. Масалан, Ҳаким Назирнинг «Қодир билан Собир» ҳикояси ўқилганда (4-синф) «Болалар ўртасида қандай ҳолатларда

дўстлик бўлади? Доим бирга юрадиган болаларни дўст деб бўладими?» каби саволлар асосида муаммоли вазият яратилиб, ўқувчилар фикр-мулоҳазалари асосида ҳал этилади. Бу эса уларнинг ижодий ва мантиқий фикрлашларига замин яратади. Ўқиш методикасида таҳлилнинг сўз билан тасвирлаш ва график тасвирлаш, тасвирий воситалар таҳлили, кузатиш, маънодош сўзларни топиш, асарни саҳналаштириш, ифодали ўқиш ва ролларга бўлиб ўқиш, қайта ҳикоялаш, шахсини ўзгартириб ҳикоялаш усуллари кенг қўлланилади. Бадиий асар устида ишлашни ташкил қилишда таҳлил усулини танлаш асар матнининг хусусиятлари ва таҳлил жараёнида ҳал қилиш зарур бўлган вазифаларга қараб аниқланади.

Бошланғич синфларда адабий тушунчаларни ўрганиш юқори синфлардагидан фарқ қилади. Чунки кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ёши, савияси, тажрибаси бадиий асар устида қатъий назарий тушунчалар асосида ишлашни кўтармайди. Биз илмий-методик изланишлар давомида бошланғич синф ўқиш дарсларида ўқувчиларда адабий тушунчаларни таркиб топтиришни шартли равишда қўйидаги босқичларга бўлишни мақсадга мувофиқ деган хулосага келдик:

1.Тайёрлов босқичи. Бу босқич амал қилинадиган 1-синфда асарнинг эстетик тарбиявий ғоясини кузатиш, асар воқеаларини қисмларга ажратиш; бадиий асар мавзусини аниқлаш, шеърий нутқ билан насрий нутқнинг бирбиридан фарқини кузатиш билан боғлиқ тушунчалар устида ишланади. Ўқувчиларнинг талаффузи ва оғзаки нутқига кўпроқ эътибор қаратилади.

2.Бошланғич босқич. 2-синфда амал қилинадиган бу босқичда асарнинг ғоявий-бадиий мазмунини кузатиш; асар мавзуси

ва ғояси устида ишлаш; диалог ҳақида умумий тушунча бериш; асарни қисмларга ажратиш ва унинг ўзаро боғлиқ воқеалардан ташкил топиши ҳақида тасаввур ҳосил қилиш; асардаги кичрайтириш, эркалаш, қўчма маъноли сўзларнинг бадиий хусусиятларини аниқлаш; шеърий нутқнинг банд ва мисралардан ташкил топишига доир тушунчалар устида ишланади. Адабий жанрларнинг фарқи, асарнинг таркибий элементлари, асарда тасвирланган воқеа-ҳодисалар ва адабий қаҳрамонларнинг ўзаро муносабатларини аниқлашга ўргатилади.

3.Асосий босқич. Бу босқич амал қилинадиган 3-4-синфларда асар қаҳрамонларининг суврати ва сийратини кузатиш, тасвирланган воқеаларнинг ҳаёт билан боғлиқлигини англашларига эришиш, ёзувчининг асар қаҳрамонларига муносабати устида ишлаш; ҳикоя ва тасвир ҳақида 12 тушунча; табиат тасвири, қаҳрамон тасвири устида ишлаш; асарни қисмларга ажратиш ва унинг режаси ҳақида маълумот бериш; асардаги воқеаларнинг ривожланиб боришини, сабаб-натига боғланишини аниқлаш; ўхшатиш, жонлантириш, ибора ҳақида тушунча ҳосил қилиш; насрий ва шеърий нутқнинг ўзига хос хусусиятларини кузатиш; шеърий нутққа хос такрор, муболаға ҳақида амалий тушунча ҳосил қилиш; шеърий нутқда сўзлар тартиби, шеър тузилиши – қофия, банд ҳақида умумий тушунча ҳосил қилиш каби ишларни амалга ошириш кўзда тутилади. Бошланғич синф ўқувчиларида ҳам адабий тушунчаларни шакллантириш ўзининг лингводидактик, педагогик-психологик хусусиятларига кўра босқичларга бўлиб ўрганишни тақозо этса-да, ўқувчиларнинг адабий тушунчаларини шакллантириш

тизими ҳалигача ишлаб чиқилмаганлиги афсусланарлидир.

Дарҳақиқат, мутолаа китобхон шахсини шакллантиришнинг муҳим асоси бўлиб, у муайян кўникма, малака ва тажрибага эга бўлишни тақозо қилади. Педагогик йўналиш ва болаларда ўқиш кўникмаси, малакаси ва маданиятини шакллантириш қуйидагилардан иборат эканлигини айтиб ўтиш мумкин:

матнда нима, ким ҳақида сўз юритилаётганлигидан келиб чиққан ҳолда вазиятни тушуниш;

муҳим ахборотни ажратиб кўрсатиш;

матн остида ифодаланган яширин сабаб ва мўлжалларни тушуниш;

матннинг ҳал қилувчи таҳлили;

матннинг турли қисмларини ўлчаш;

шахсий тажрибани қиёслаш;

матннинг шаклини ўзгартириш ва изоҳлаш:

мазмунни чиқариш;

матн бўйича муҳокамани ташкил этиш, ўқилганларга асосланган ҳолда хулоса чиқариш;

матнни баҳолаш, муаллифнинг позицияси (ёндашуви)ни кўра олиш, яхлит ҳолда асарнинг кайфиятини ҳис қилиш;

ўқилганларга нисбатан шахсий муносабатни шакллантириш ва ўз танловини изоҳлаш.

Шундай қилиб, бошланғич синф ўқувчиларида китобхонлик кўникмаларини шакллантириш мураккаб педагогик жараён. Унинг самарали ташкил этилиши бошланғич синф ўқитувчиларидан ушбу жараёнга мақсадли, тизимли ёндашишни талаб этади.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Арнаутов В.В., Сергеев Н.К. История и современное состояние непрерывного педагогического образования// Преподаватель. -2001.- №2. – с.4-11.
2. Зинченко Г.П. Предпосылки становления теории непрерывного образования// Педагогика.– 1991. №1.-82 б. 2
3. Перегудов Ф.И. Системная деятельность и образования // Качество высшего образования. – Хельсинки: 1990. – С.76-77
4. Матжонов С. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар (ўқитувчи учун методик қўлланма). – Т.: «Ўқитувчи», 1996. -208-б.